

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СИСТЕМА ВОКАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

Стаття присвячена розгляду лексико-семантичної характеристики української вокальної лексики. Здійснено аналіз таких явищ, як синонімія, антонімія, полісемія у вокальній лексиці. Визначено, крім номінативного, конотативне значення, розглянуто розвиток конотації. У статті подано дефініцію основного поняття когнітивної лінгвістики «концепту» як найбільшої оперативної одиниці ментальності, що на вербальному рівні може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом. Проаналізовано художні засоби, фразеологізми, які утворює вокальна лексика.

Ключові слова: вокальна лексика, термінологія, мікросистема, лексичне значення, конотативне значення, семантика, концепт, мистецтво.

Стоцькая И. В. Лексико-семантическая система вокальной лексики. *Статья посвящена рассмотрению лексико-семантической характеристики украинской вокальной лексики. Проанализированы такие явления, как синонимия, антонимия, полисемия в вокальной лексике. Определено, кроме назывательного, коннотативное значение, рассмотрено развитие коннотации. В статье подана дефиниция основного понятия когнитивной лингвистики «концепт» как наибольшей оперативной единицы ментальности, которая на вербальном уровне может обозначаться словом, словосочетанием или фразеологизмом. Проанализированы художественные средства выразительности, фразеологизмы, которые образует вокальная лексика.*

Ключевые слова: вокальная лексика, терминология, микросистема, лексическое значение, коннотативное значение, семантика, концепт, искусство.

Stotska I. V. Lexical-Semantic System of Vocal Vocabulary. *The relevance of the article is to consider the lexical-semantic characteristic of Ukrainian vocal vocabulary. The purpose of the article is to make lexical-semantic characteristic of vocal system vocabulary. The goal involves solving the following tasks: 1) to analyze phenomena such as synonymy, antonymy, polysemy in vocal vocabulary; 2) to determine, except nominative, connotative meaning, consider the development of connotation; 3) to give a definition of the basic concepts of cognitive linguistics "concept" as the largest operational unit of mentality that on the verbal level can affect word, phrase or phraseology; 4) to analyze the artistic means, phraseological units, which form the vocal vocabulary.*

In result of the study the following conclusion is made: Ukrainian vocal vocabulary serves as microsystem that consist of a significant body of terms, commonly used words, jargons, synonymy doublets, antonyms and the phenomenon of polysemy and homonymy.

The vocal vocabulary can have connotative meaning – in addition to the basic meaning of the mark, which contains the information about the expressive power, and emotion and expression, and conceptual meaning, generalized meaning that is the basis for other narrower meanings. Also Ukrainian vocal vocabulary can form artistic means: epithets, comparisons, metaphors, oxymoron, metonymy and phraseological units.

Keywords: vocal vocabulary, terminology, microsystem, lexical meaning, connotative meaning, semantics, concept art.

Вокальна лексика – один із значних за обсягом пластів спеціальної лексики, яка має свої особливості, а також риси, що поєднують її з терміносистемами інших галузей та із загальноживаною лексикою.

За походженням українська музична вокальна лексика надзвичайно різноманітна: це і власномовні терміни, і арабські слова, і грецька лексика,

і німецькі слова тощо. Назви запозичених музичних інструментів указують на генетичну приналежність терміна тій чи тій мові.

Вокальна термінологія як невід'ємна частина лексичного складу мови є відкритою системою, що постійно перебуває в динаміці, вона «досить ре-льєфно віддзеркалюється перед нами чи то появою нових слів, чи то виходом окремих лексичних одиниць з ужитку (через втрату своєї комунікативної здатності), чи то зміною значення існуючих слів (у бік його розширення чи звуження)» [15: 3-7].

Мета статті передбачає здійснити лексико-семантичну характеристику системи вокальної лексики. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: здійснити аналіз таких явищ, як синонімія, антонімія, полісемія у вокальній лексиці; визначити, окрім номінативного, конотативне значення, розглянути розвиток конотації; подати дефініцію основного поняття когнітивної лінгвістики «концепту» як найбільшої оперативної одиниці ментальності, яка на вербальному рівні може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом; проаналізувати художні засоби, фразеологізми, які утворює вокальна лексика.

У лексико-семантичній системі мови вокальна лексика є структурованою і системною, що є характерним для будь-якої лексико-семантичної мікросистеми. Як зазначають Л. О. Новиков, Е. В. Кузнецова, Ю. Д. Апресян та багато інших дослідників, сучасне розуміння ідеї системності полягає в тому, що вся лексика є системою, оскільки будь-яке слово і поняття посідає в ній відповідне, характерне лише для нього місце, яке окреслюється відношенням до інших слів і понять.

Сучасна мікросистема вокальної лексики – це об'єднання термінів та термінологічних сполук, професіоналізмів, жаргонізмів, загальноновживаної лексики. Різні народи світу долучилися до створення вокальних термінів упродовж багатьох віків. Тому в українській вокальній терміносистемі наявні нашарування різних історичних епох і значна кількість запозичень.

У вказаній мікросистемі функціонує група термінів, які характеризуються логічністю, точним визначенням: *алегрето, індиспозиція, королатура, модерато, тенор-альтіно* та інші.

У досліджуваній мікросистемі виділяється пласт лексики, до якого входять професіоналізми. Як відзначає В. П. Даниленко [5], О. В. Калінін [9], В. М. Прохорова [16], О. В. Суперанська [20] та інші, «різниця між терміном та професіоналізмом полягає в тому, що терміни – лише офіційні, прийняті й узаконені в даній науці... найменування, назви певного поняття, а професіоналізми – напівофіційні слова, поширені (зазвичай у розмовній мові) серед людей певної професії, спеціальності, які не є науковим визначенням поняття» [5: 140].

Серед найбільш уживаних професіоналізмів цієї мікросистеми можна назвати: *нотник, прогон, фанера, мінусовка, академ* та ін.

У межах мікросистеми вокальної лексики виділяється значна частина загальноновживаної лексики, зафіксованої у тлумачних словниках української та російської мови. Унаслідок популярності музики, а також її великого

значення в житті суспільства протягом довгого періоду, багато одиниць цієї мікросистеми стали загальноживаними. Сюди увійшло багато термінологічних одиниць та словосполучень: *пісня* [2: 790], *вокал* [1: 155], *ансамбль* [4: 32], *дует* [1: 251], *соло* [18: 226], *бас* [1: 38], *канон* [10: 112], *акомпанемент* [17: 74] та інші.

Крім того, загальноживаними стали назви голосів, які зафіксовані як у науковій, так і в художній літературі: *сопрано* [2: 1162], *меццо-сопрано* [2: 522], *бас* [1: 38], *тенор* [19: 278] та інші.

Оскільки «слово узагальнює у своєму лексичному значенні основні ознаки цілого класу предметів і формує загальне поняття про них, то поняття — це узагальнене відображення у свідомості властивостей предметів і явищ дійсності» [14: 110]. Поняття є основою лексичного значення слова. Лексичне значення не лише називає предмет і поняття про нього, а й може мати в собі окремі відтінки. До лексичного значення можуть входити додаткові компоненти — те, як ми сприймаємо, оцінюємо предмет (*пісня* — *пісенька*; *соната* — *сонатіна*; *алLEGRO* — *алегрето*; *арія* — *аріозо*).

Слова виникають із одним лексичним значенням. Але поступово під впливом різних мовних ситуацій у ньому виникають зміни, що ведуть до появи нових значень — похідних, наприклад, слово *пісенник* має у словниках такі значення: 1. Збірка популярних пісень, романсів та інших творів, призначених для вокального виконання, що часто містить лише мелодію і текст твору. 2. Співак, виконавець пісень. 3. Композитор або поет, який працює переважно в жанрі пісні. Слово *мутація* має ще більше значень, зафіксованих у словниках: 1. У середньовічній практиці сольмізації — перехід від одного гексахорда до іншого. 2. Зміна голосу людини, яка відбувається під час статевого дозрівання, в пубертатний період розвитку. 3. Зміна строю в партії литаври, яку позначають словом *mutain*. 4. Змінювання інструмента оркестровим виконавцем (напр., гобоя — на англійський ріжок, або кларнета — на саксофон і т.д.). 5. У сучасній теорії музики — зміна одного звукоряду іншим, що має ту саму тоніку (напр., лідійського — фригійським). Перше значення слів є первинним, що часто віддалене від нас у часі.

Розглядаючи вокальну лексику як термінологічну систему, варто зазначити, що вона утворює **синонімічні пари**. Більшість синонімічних дублетів, які функціонують у межах мікросистеми, становлять термінологічну пару слів, одне з яких запозичене, а інше створене на основі української мови і виступає або загальноживаним словом, або професіоналізмом: *акомпанемент* (фр. *accompagnement*, *accompagner* — ‘супроводжувати’) — *супровід*; вокаліз (від лат. *Vocalis* — ‘голосний’, ‘співучий’) — *вправа*; соло (італ. *solo* — ‘один’) — *самостійний виступ*; капела (італ. *cappella* — ‘церква’) — *хор*; адажіо (італ. *adagio* — ‘повільно’, ‘спокійно’) — *повільно* ленто (італ. *lento* — ‘повільно’) — *протяжно*; алєгро (італ. *allegro* — ‘веселий’, ‘радісний’) — *швидко*; гра-ве (італ. *grave* — ‘серйозно’) — *поважно* та багато інших.

У мікросистемі вокальної лексики виділені й антонімічні зв'язки простими термінами: *соло* — *ансамбль*, *тональна* — *атональна (музика)*, *дисонанс* — *консонанс*, *одноголосся* — *багатоголосся*, а також бінарними: верхній голос — нижній голос, *понтропра (не надто)* — *сонмото (з рухливістю)*.

В аналізованій мікросистемі широко представлено явище **полісемії**, тобто семантичне відношення внутрішньо пов'язаних значень, які виражаються формами одного слова і розмежовуються завдяки різним позиціям цього слова. Багато вокальних найменувань у межах даної мікросистеми здатні передавати кілька значень, які мають спільні семантичні елементи.

Ансамбль (фр. – разом) –

- 1) група виконавців, що виступають спільно;
- 2) спільне злагоджене виконання музичного твору;
- 3) музичний твір, написаний для кількох виконавців;
- 4) завершений номер з опери, ораторії, кантати для групи співаків з супроводом або без нього [22: 13].

Усі значення цього багатозначного слова мають спільний елемент – кілька.

Дует (італ. – два) –

- 1) ансамбль з двох співаків або інструментів;
- 2) твір, написаний для двох виконавців [22: 77].

Термін несе в собі спільне значення – ‘виступ двох виконавців’.

Адажіо (італ. – повільно, спокійно) –

- 1) повільний темп;
- 2) частина твору (симфонії, концерту, сонати, квартету), яка написана в повільному темпі та має характер глибокого роздуму;
- 3) повільний ліричний танець у класичному балеті [22: 7].

Усі значення даної лексики мають спільне значення – ‘повільний’.

Алегро (італ. – веселий, жвавий) –

- 1) швидкий, жвавий темп;
 - 2) частина твору (сонатне алегро в симфонії, концерті, сонаті тощо).
- Найчастіше – перша частина.

Умовна назва п'єси, що не має спеціальної назви, але написана в темпі А [22: 10].

Термін має спільний семантичний елемент – ‘швидкий’.

Таким чином, у вокальній мікросистемі досить широко представлена багатозначність, де зовнішня форма слова несе в собі нові значення.

Окрім номінативного, слово може мати конотативне значення – додаткове до основного значення знака, що містить інформацію про експресивну силу, а також емоції та волевиявлення. Термін конотація виник ще у схоластичній логіці. З XVII ст. він став уживатись у мовознавстві, а з кінця XIX ст. набув сучасного значення. Здебільшого цей термін уживають щодо лексико-семантичних значень мовних та мовленнєвих одиниць. Конотативними вважаються значення слів із пестливо-зменшувальною та згрубіло-збільшувальною семантикою. Такі слова вживаються для передачі емоційного настрою мовця, для вираження ним своєї оцінки предмета, явища, якості чи дії, про які йдеться. Конотативне значення може виражатись різними способами: словотвірними (за допомогою суфіксів, префіксів, складних форм тощо), лексичними (тобто тропів), граматичними (вживання одних морфологічних та синтаксичних форм замість інших),

фонетичними та графічними (евфонія, специфічне написання художнього тексту та подібне).

За визначенням Л. Мацько, «конотація — це такий компонент значення лексеми, який дає можливість використовувати її для вторинної номінації. Він виникає на асоціативно-образних уявленнях і ніби заступає пряме об'єктивне значення, у результаті чого постають тропи і фігури: *музика в камені* (скульптура), *медова гречка*, *цвіт мелодій*, *золоті литаври*, *біль слова*, *симфонія думок*, *жєврїє хмарка* та ін» [13: 191]. Отже, конотація — це те додаткове, супровідне, але досить важливе значення.

Конотація — додаткові семантичні і прагматичні особливості («спів-значення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект і можуть бути зумовлені як змістовою стороною, так і внутрішньою формою слова [21:248]. На рівні власне семантичного аспекту конотація — це різні асоціації, які пов'язані у сприйнятті мовців із певним предметом, що можуть утворювати переносні значення, фразеологічні одиниці та порівняння на його основі (наприклад, конотація швидкості в лексичному значенні слова *вальс* — «*в темні вальсу*»; конотація чогось негативного, шкідливого, ворожого в семантиці слів *нота*, *труба*: «*фальшива нота* — 'нещирість', 'лицемірство'» [7:260], «*єрихонська труба* — 'дуже сильний голос'» [7:247]).

На рівні прагматичного аспекту конотація виявляється в різних мовних формах емоційного ставлення мовця та його емоційної оцінки. Наприклад, експресивна характеристика (*лупити по нотах*, *шкварити пісню*, *вити на сцені*, *підносити голос*, *на повний голос* у значенні інтенсивності дії).

Лексичне значення тісно пов'язане з мисленням як процесом свідомості й розвитком інтелекту особистості, що фіксує результати пізнання й формування мовної картини світу, її концептосфери [14: 111]. Тому існує також лексичне концептуальне значення, тобто таке узагальнене значення, яке є ніби основою для інших вужчих значень.

Слово «концепт» у протермінологічній функції почало активно вживатися в російській лінгвістичній літературі з початку 90-х років. В. Кузнецов дає терміну таку дефініцію: «Концептом є загальний ментальний зміст..., те, що називають також словом...». Така інтерпретація смислу мовного виразу має давню традицію, яку приймали В. Гумбольдт, Г. Фреге, Б. Рассел, А. Черч, деякі представники російської філософії, зокрема Г. Шпет, І. Ільїн, М. Лосський та ін. [12: 21]. Л. Чернейко та В. Долинський також зауважують, що термін *концепт* не новий у лінгвістиці. У традиції він ототожнюється з терміном *поняття*. Власне, й сьогодні розуміння цього терміна не можна вважати усталеним з огляду на те, що у лінгвістичних дослідженнях він вживається як синонім «значення слова»; розглядається як «ідея, непов'язана з мовними засобами» [8: 37]; конструкт, що пов'язується з етнокультурною специфікою [3: 48] тощо. Загалом простежується значна кількість підходів до розуміння цього терміна. Власне «лінгвістичні» визначення тяжіють до когнітивно-психологічного розуміння, наприклад, за О. Кубряковою, концепт — «термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів

нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, відображеної у людській психіці» [11: 91]. Таке «широке» розуміння концепту пропонується у працях В. Телії, О. Селіванової.

Концепт *співак* має широку концептосферу – *вокаліст, виконавець, артист, співець, музикант, інструменталіст, віртуоз, композитор, поет* та ін. На особливу увагу заслуговують відношення між лексемами *виконавець* і *музикант, музикант* та *інструменталіст*. У плані системної організації вони виявляють себе в родо-видовій залежності. У плані семантичних визначень поняття, що їх позначають зазначені лексеми, інколи виявляють себе не через вказівку на видову чи родову ознаку предмета, а через вказівку на безпосередній перелік видів того чи іншого предмета.

Окремих коментарів вимагає семантичний зв'язок між лексемами *співець* і *поет*, що перебувають у відношенні часткової синонімії.

Отже, у лексико-семантичному дослідженні є доречним розуміння терміна *концепт* у загальнонауковому значенні як найбільшої оперативної одиниці ментальності, яка на вербальному рівні може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом.

Вокальна лексика може утворювати художні засоби: епітети, порівняння, метафори, оксиморони, метонімії, а також фразеологізми.

Виникають епітети на перенесенні ознак, форм, властивостей із предмета, якому ці ознаки притаманні природно, на інший предмет, якому їх суб'єктивно приписує автор. Але таке приписування зумовлене або реальною схожістю, або асоціаціями: *могутнє форте, ласкаве піано, металеві звуки* (схожість за якістю), наприклад: *Він не тільки володів красивим голосом надзвичайного теплого тембру, але й був художником, який зумів навіть аудиторію Великого залу Московської консерваторії підкорити своїй артистичній волі, змусити відкрити серця для схвильованої сповіді... Високий бас співака, соковитий, насичений, який не мав тьмяних реєстрів, часом досягав драматичного напруження, а часом в найтоншому піанісімо міг по тонкощах нюансування конкурувати з ліричним тенором. Голос співака був надзвичайної краси тембру, ласкавий, м'який, гнучкий, рівний* (Л. Живов).

У метонімії переносне значення формується за суміжністю – прізвище автора називають його твори: *слухав Лисенка, співати Крушельницьку*.

Вокальна лексика утворює фразеологізми, які мають єдине лексичне значення, еквівалентне до значення окремого повнозначного слова: *співати лазаря* ('жебракувати'), *співати гімн* ('захвалювати'), *співати відхідку* ('прощатися'), *душа співає* ('піднесений настрій'), *співати іншої пісні* ('діяти інакше'), *співати в один голос* ('повторювати'), *зриватися з голосу* ('втрачати голос'), *танцювати під дудку* ('підкорятися').

Результати проведеного дослідження можуть бути використані в науковій і педагогічній роботі: для підготовки лекцій з лексикології української мови, для розробки практичних занять із термінології, семінарів, конференцій. Представлені матеріали слугують у лексикографічній практиці – для створення термічних та загальномовних словників, тезаурусів.

Отже, українська вокальна лексика виступає як мікросистема, яка складається із значного пласти термінів, загальноновживаних слів, професіоналізмів, синонімічних дублетів, антонімічних, а також явища полісемії та омонімії. База вокальної лексики не є однорідною: у ній виділяються як запозичені терміни, так і власне українські лексеми. Формування української вокальної лексики тісно пов'язане з еволюцією музичної культури, науки, освіти, спричинене соціально-історичним поступом людства, підпорядковане внутрішньомовним законам та міжмовним контактам.

Вокальна лексика може передавати конотативне значення – додаткове до основного значення знака, що містить інформацію про експресивну силу, а також емоції й волевиявлення, та концептуальне значення, тобто таке узагальнене значення, яке є ніби основою для інших вужчих значень. Також українська вокальна лексика може утворювати художні засоби: епіте-ти, порівняння, метафори, оксиморони, метонімії, а також фразеологізми.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с. 2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1440 с. 3. **Воркачев С. Г.** Концепт Счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // ИАН – 2001. – Т. 60, № 6. – С. 48. 4. **Гончаренко С.** Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – [вид. друге, доп. й виправл.]. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – С. 112. 5. **Даниленко В. П.** Русская терминология: опыт лингвистического исследования / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с. 6. **Живов Л.** Борис Гмиря – камерний співак, артист, людина / Л. Живов // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. – Київ : [б. в.], 2005. – Вип. 29. – С. 625, 637. 7. **Загоруйко О. Я.** Великий універсальний словник української мови / О. Я. Загоруйко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. – С. 247, 260. 8. **Залевская А. А.** Психолінгвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 37. 9. **Калинин А. В.** Лексика русского языка / А. В. Калинин. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 232с. 10. **Короткий** тлумачний словник української мови / ред. Д. Г. Гринчишина. – К.: Рад.шк., 1988. – С. 112. 11. **Кубрякова Е. С.** Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац [и др.]. – М., 1996. – С. 91. 12. **Кузнецов В. Г.** Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. – М., 1991. – С. 21. 13. **Мацько Л. І.** Стилістика української мови: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – 2-ге вид., випр. – Київ: Вища шк., 2005. – 461 с. – Бібліогр. – С. 191. 14. **Мацько Л. І.** Українська мова: сучас. довід. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – Х., 2012. – С. 110, 111. 15. **Паламарчук Л.** Лексико-семантичний розвиток мови / Л. Паламарчук // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 3–7. 16. **Прохорова В. Н.** Семантика терміна / В. Н. Прохорова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1981. – № 3. – С. 23–32. 17. **Словарь** современного русского языка / Акад. наук СССР ; Ин-т. рус.яз. – М.; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1950. – Т. 1. – С. 74, 107. 18. **Словарь** современного русского языка / Акад. наук СССР ; Ин-т. рус.яз. – М.; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – Т. 14. – С. 226. 19. **Словарь** современного русского языка / Акад. наук СССР ; Ин-т. рус.яз. – М.; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – Т. 15. – С. 278. 20. **Суперанская А. В.** Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 243 с. 21. **Тараненко О. О.** Конотація

/ О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України, Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана ; редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. [та ін.]. – Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 248. 22. **Юцевич Ю. Є.** Музика. Словник-довідник. – Вид. 2-ге, переробл. і доп. / Ю. Є. Юцевич. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2009. – 352 с.

Стоцька Ірина Василівна – аспірантка кафедри стилістики української мови Інституту української філології та літературної творчості імені А. Малишка Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Україна, 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

E-mail: kryvosh.iv@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-5516-8674>

Stotska Iryna Vasylivna – Postgraduate Student of the Ukrainian Language Stylistics Department of the Andriy Malushko Institute of Ukrainian Philology of the Dragomanov National Pedagogical University. Ukraine, 01030, Kyiv, Pyrohova Str., 9.